

Yordam Kitap

Eserin orijinal adı:

Catégories et lois de la dialectique

(Editions du Progrés, Moskova, 1978)

Yordam Kitap: 177 • **Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları** • A. Şeptulin
ISBN 978-605-5541-90-3 • *Çeviri:* Yakup Şahan • *Düzeltilme:* Eylem Yıldızler-M.Enes Kaya
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Mart 2013 • *İkinci Basım:* Ocak 2025
Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Uzunİst Dijital Matbaa A.Ş.** (Sertifika No: 68922)
Akçaburgaz Mahallesi 1584 Sokak No: 21
Esenyurt İstanbul
Tel: 0212 945 48 42

DİYALEKTİĞİN
KATEGORİLERİ VE YASALARI

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
I KATEGORİLERİN DOĞASI	13
II DİYALEKTİK KATEGORİLERİN BAĞLILAŞIKLIK PROBLEMİ	28
III MADDE VE BİLİNÇ	75
IV TOPLUMSAL VE PRATİK BİLGİLENMENİN GELİŞİM BASAMAKLARI OLARAK KATEGORİLER	143
V ÖZEL, DEVİNİM, İLİŞKİ	179
VI TEKİL, ÖZEL VE EVRENSEL	217
VII NİTELİK VE NİCELİK	229
VIII NEDEN VE SONUÇ	251
IX ZORUNLU VE RASTLANTISAL	270
X YASA	282
XI İÇERİK VE BİÇİM	292
XII ÖZ VE GÖRÜNGÜ	306
XIII ÇELİŞKİ, KARŞITLARIN BİRLİĞİ VE SAVAŞIMI YASASI	316
XIV YADSIMANIN YADSINMASI	344
XV OLANAKLILIK VE GERÇEKLİK	367
XVI DİYALEKTİĞİN KATEGORİLERİ VE YASALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ HAKKINDA	379

GİRİŞ

Bu kitap maddeci diyalektiğin önde gelen kategorilerini ve yasalarını çözümlmeyi amaçlıyor. Diyalektiğin kategorilerinin ve yasalarının içeriğini ortaya koyarak, özgül bir felsefi kuram olan diyalektik maddeciliğin özünü açıklamaya çalışıyor.

Diyalektik maddecilik, varlığın genel biçimlerini, gerçekliğin genel bağlantılarını ve görünüşlerini ve gerçekliğin insanların bilincine yansıma yasalarını inceler. Felsefi yorumun, gerçekliğin evrensel özelliklerinin ve bağlantılarının bilince yansımalarının temel biçimleri ile bilgilenmenin gelişim ve işlerlik yasaları, diyalektiğin kategorileri ve yasalarıdır. Felsefi kuramın zorunlu öğeleri olarak bu kategori ve yasalar ideolojik, bilgi-kuramsal (*gnoséologique*) ve yöntembilimsel bir işlev yerine getirirler.

Bu kategoriler ve yasalar, insanlar tarafından sistemli bir dünya görüşü oluşturmak ve dünyada olup bitenlere ilişkin bütünsel bir anlayış oluşturmak için kullanıldıklarında, ideolojik işlevler kazanırlar. Felsefi kategorilerde dile gelen gerçeklikteki evrensel bağlantılar ve onların özellikleri hakkında bilgilenme, insana, toplumun ilerleme sürecinde kendini gösteren pratik görevleri çözmeye olanağını sağlayan yolları belirleyebilmek ve kendine bir yön verebilmek için kesinlikle gereklidir. Çevresel gerçeklik üstüne fikirlerden oluşan bütünsel bir dizge vererek, felsefe, toplumsal yaşamla, toplumsal düzenle ilgili bir tavır koymakta, bir devlet tarafından yürütülen siyasetin özünü kav-

ramakta insanlara yardımcı olur. Dolayısıyla onlara, toplumun siyasal yaşamına, toplumsal ilerleme ve insanlığın büyük ideallerinin gerçekleşmesi yolundaki savaşıma bilinçli bir biçimde katılma olanağını sağlar.

Diyalektiğin kategorileri ve yasaları, şeylerdeki evrensel ilişkilerin ve özelliklerin, varlıktaki evrensel biçimlerin bilgisini temsil ederek ve böylece ideolojik işlevi yerine getirerek, bilgilenme sürecinin gelişim yasalarını yansıtır; bilgilenme sürecinin gelişim ve işlerlik biçimlerini ve basamaklarını, düğüm noktalarını oluştururlar. Bu yüzden bilişsel etkinliğin ve onun ortaya konuş yasalarının özünü kavramakta kullanılabilirler. Bu durumda diyalektiğin yasaları ve kategorileri, bilgi-kuramsal bir işlev görmektedirler. Bunların özümsemesi bilme yetisinin, doğru düşünmenin gelişmesini sağlar.

Maddi dünyada ve bilgilenme sürecinde kendini gösteren ilişkilerin ve varlığın evrensel biçimlerinin yansıması olan diyalektiğin kategorileri ve yasaları, düşünce ve uygulama etkinliklerinin uyması gereken zorunlulukları formüle etmeye olanak sağlar. Bu zorunluluklar (*impératifs*) diyalektik düşüncenin, bilgilenmede diyalektik yöntemin ve gerçekliği yaratıcı bir biçimde dönüştürmenin ilkelerini oluştururlar. Bu ilkelerin bilinmesi, düşünce düzeyini yükseltir ve yaratıcı olanakları genişletir.

Bilgi-kuramsal ve yöntembilimsel bir işlevi yerine getirmede diyalektiğin yasalarının ve kategorilerinin gösterdiği yetenek, bunların düşünce etkinliğinde incelenmesi ve bilinçli kullanımı zorunluluğunu ortaya koyar. Gerçekten davranışı içgüdülere ve reflekslere dayalı hayvandan farklı olarak insan, bir bilinçle donanmıştır. Edimlerinin tümü bilinçli bir karakter taşır. İnsan, edimleri yerine getirmeden önce, içinde bulunduğu durumu çözümler, kendine en uygun hedefleri sap-tar, bunların gerçekleşmesinin yollarını ve araçlarını belirler.

Bu süreç boyunca, sürekli düşünür. Eğer doğru düşünebilirse, yaratılan durum üstüne açık bir fikir edinir kolayca, kendini ona yöneltir, doğru bir hedef saptar, ona erişebilmek için en ussal yolu tutar. Eğer düşünce düzeyi aşağı ise, basit bir durum karşısında bile yolundan sapma eğilimi gösterir; doğru dürüst kendini yönlendiremez. Bilimsel ve teknik devrimlerin yaşandığı, teknik olduğu kadar teknolojik bakımdan da özellikle karmaşık problemleri çözmenin gerekli olduğu bir yüzyılda, toplumsal ilerleme biçimlerini ve yollarını özellikle yaratıcı bir anlayışla belirlemenin ve her insan için doğru düşünmenin nedenli önemli olduğunu anımsatmamıza gerek var mıdır? Ama yaratıcı, doğru ve toplumsal pratiğin ve bilimin güncel gelişim düzeyini karşılayan bir düşünce, bilgilenme sürecinin gelişim ve işlerlik yasalarını, düşüncenin etkinlik yasalarını bilmeyi ve uygulamalı görevlere çözüm bulabilmek için, onları ussal bir yolla öğrenmeyi gerektirir. Çağımızın uzmanı, diyalektik bilgilenme yöntemine yetkinlikle sahip olmalı ve diyalektiğin ilkelerini, bilimsel araştırmanın ve yaratıcılığın mantıksal yollarını (*procédés*) ve biçimlerini bilmeli ve onları bilinçli bir şekilde uygulamalıdır. Bütün bunlar, diyalektik kuramın, onun kategorilerinin ve yasalarının derin bir incelemesinin zorunluluğunu ortaya koyar.

Diyalektiğin kategorileri ve yasalarının incelenmesi, insanın kültür düzeyinin yükselmesinde büyük bir rol oynar. Çünkü bilimsel bilgilenmenin ve toplumsal pratiğin gelişiminin sonuçları, felsefi kategorilerde ve yasalarda yoğunlaşmıştır. Kategoriler ve yasalar, bilgilenmenin ve sosyal pratiğin gelişiminde, bilimdeki gelişmenin ve uygulama etkinliğinin tarihinden çıkarılan sonuçların basamaklarıdır. İnsanları diyalektiğin kategorileri ve yasalarıyla içli dışlı kılmak, bunun özünü onlara özümsetmek, onları insanlık kültürüne kazanmak ve ufuklarını genişletmekten başka bir şey değildir.

Başlıca kategorilerin ve yasaların sergilendiği bu yapıtında yazar, onların içerdiği bilgi-kuramsal, yöntembilimsel ve ideolojik işlevleri göstermeye; onları gerçekliğin evrensel ilişkilerinin ve özelliklerinin yansıma biçimleri; toplumsal bilgilenmenin biçimleri ve basamakları, bilgilenmenin diyalektik yönteminin ve gerçekliği dönüştürmenin ilkeleri olarak göstermeye çalışır.

Yazara göre bu çözümleme, insanların kuramsal ve pratik etkinliğinde diyalektiğin kategorilerinin ve yasalarının oynadığı önemli rolü ortaya koyma olanağını sağlar.

KATEGORİLERİN DOĞASI

Kategorilerin doğasının ve onların bilgilenme sürecindeki rollerinin ve yerlerinin tanımı, nesnel gerçeklikte ve bilinçte tekil ve genel arasındaki bağlantı (*correlation*) probleminin çözümlüne ve düşünsel (*idéel*) özlerin kaynağının ve bu özlerin maddesel oluşumlarla, nesnel gerçekliğin görüngüleriyle ilişkisinin ortaya konulmasına doğrudan bağlıdır.

Bu problem felsefeyle birlikte doğmuştur ve bütün felsefe tarihi boyunca insan dikkatinin odak noktası olmuştur. Felsefenin temel sorununa (yani madde mi yoksa bilinç mi önce gelir, sorusuna) sınımsız bağlı olduğu için, değişik felsefe okulları arasında, maddeci ve idealist eğilimlerin temsilcileri arasında, sınımsız tartışmanın konusu olmuştur. Ludwig Feuerbach şu kesinlemede yerden göğe haklıdır: “Bu sorun, en önemli sorunlardan biridir ve aynı zamanda insanın bilgilenmesinin ve felsefenin en çetin sorunlarından biridir... öyle ki bütün felsefe tarihi, aslında, bu sorun ekseninde yol alır.”¹

Antik Yunan felsefesinde bu problem oldukça kesin bir tarzda ortaya konmuştu ve Pythagorasçılar tarafından buna bir çözüm bulunmuştu; şeylerin nicel görünüşlerini inceledikten ve bu nicel görünüşlerin sayı ile yakınlığını bulguladıktan sonra, şu sonuca varmışlardı: sayı, bireysel ve tekil şeylerden bağımsız, evrensel bir özdür, şeylerin doğasını ve varoluşlarını

1 L. Feuerbach, *Vorlesungen über das Wesen der Religion*, Leipzig, 1851, s. 153.

belirler. Daha sonra Aristoteles, bu kuram konusunda şunlara dikkat çekti: Pythagorasçılar, sayıların birçok yakınlık özelliği olduğunu saptamışlar, bu nedene dayanarak sayıların ilkelinin var olan her şeyin ilkeleri olduğunu ileri sürmüşler ve sayıların doğada en önde yer tutmaları, tekil şeyleri ölçmeleri ve yönetmeleri, onların özünü oluşturmaları gerektiği kararına varmışlardı.

Pythagorasçılar gerçeklikteki görüngülerin ve nesnelere evrensel görünüşlerinden (özelliklerinden) birini ortaya koymuşlardı: nicel ilişkileri. Ama şeylerin (tekil ve genel) öteki bütün ilişkilerini göz ardı ettikleri için nicelik kategorisini özerk ve düşünsel (*idéal*) bir öze dönüştürerek mutlak bir duruma getirmişlerdi.

Platon, Pythagorasçıların bu öğretisini geliştirmiştir. Ona göre hakiki ve gerçek varlık, idealarla kurulmuştu; bunlar tekil şeylerden bağımsız ve onları meydana getiren düşünsel özlardı. Maddeyle birleşerek orada belli bir süre kalırlar; sonra yine düşünsel dünyaya dönerler ve şeylerin yok olmasına yol açarlardı. Platon'a göre düşünsel özlər ebedî ve hiç değişmezdi; duyulur şeyler ise gelgeçti, bir görünür bir yiterlerdi.

Aristoteles, kategorilerin doğasına ilişkin Pythagorasçı ve Platoncu görüşü eleştirmiştir. Ona göre genel kavramlar olan kategoriler, tekil şeylerden önce mevcut değildi; tersine kategoriler, nesnelere dair bilgilenmenin, onların kendilerine özgü ilişkilerinin ve özelliklerin yansımalarının sonucuydu. Gene ona göre, biz tekil şeyleri algılamakta yalnızca tekili değil, ayrıca birçok nesnede ya da hepsinde meydana gelen geneli de tanıyıp biliriz. Şeylerin yinelenen (*réitérée*) algılama sürecinde onlara özgü olan 'genel', insanların bilincinde belirginlik kazanır ve tekil imgelerin yanında yer alan genel bir kavram biçiminde dile gelir. Başlangıçtaki genel, zihinde yer ettiğinde, daha genel kavramlar ondan yola çıkarak oluşur ve bu kavramlar daha geniş bir kümenin bağlantılarını ve özelliklerini yansıtır. Böylece

daha sonra, en genel kavramlar –varlığın evrensel biçimleri- ni yansıtanlar, kategoriler diye adlandırılanlar– oluşturulmuş olurlar.

Aristoteles'in kategorilerin doğasına ilişkin kuramı özünde doğru olsa da, tutarlı sayılamaz. Nesnel gerçeklikte, genel kavramların içeriğine benzer olan ögelerin madde ve biçim olduğunu öne sürerken Aristoteles, biçimin düşünsel olduğunu, duyulur şeylerden bağımsız, özerk bir varoluşu bulunduğunu söyler. Ancak bu, nesnel dünyaya özgü, her genelin maddi olduğu, sadece tekil ve bireysel şeylerle varlık gösterdiği anlamına gelmez. Genelin bir bölümü düşünsel bir doğaya sahiptir ve duyulur şeyler dışında, onlardan bağımsız olarak varlık gösterir. İşte bu, Platon'a ve dolayısıyla probleme idealist yaklaşıma verilen ciddi bir ödündür.

Orta Çağ'da kategorilerin doğasına ilişkin anlayışın yanı sıra, daha başka felsefi sorunlara getirilen çözüm, dinsel bir renge büründü. Gerçekçi eğilimi temsil eden filozoflar şu ya da bu biçimde, kategoriler hakkında Platoncu görüşü yineliyorlardı ve kategorilere insanlardan ve şeylerden bağımsız olarak var olan, özerk ve düşünsel özler gözüyle bakıyorlardı. *Adcılar*, böyle bir kategori anlayışını reddediyorlar; sadece nesnel gerçeklikte değil, bilinçte de onların bağımsız bir varoluşu olacağını kabul etmiyorlardı.

Söz gelimi, Orta Çağ'ın gerçekçi filozofu Johannes Scotus Eriugena, genel kavramların Tanrı tarafından yaratılmış olduğunu ve ilk doğayı oluşturduğunu ileri sürüyordu. Tanrı, belirsiz bir evrensellik olarak başlangıçta, müdahale ederek şeylerin özünü ve ilk ilkesini oluşturan düşünsel bir dünya yaratmıştı. İşte bu düşünsel dünya, cins ve tür kavramlarına bölünüyor ve bunlar birbiriyle birleşince tekil şeyler oluşuyordu. Bu demektir ki Eriugena'ya göre kategoriler, düşünsel bir dünyanın ögeleri olduğu için maddesel oluşumların ve duyulur şeylerin yansıma-

sı değildir; tersine onlardan bağımsız ve daha önce var olarak onları yaratırlar. Bu görüşün karşısında adcı Roscelin, esasen problemin Aristotelesçi çözümünden yola çıkar; ama genelin gerçeklikte bağımsız varoluşunu yadsımasını mutlaklaştırarak genelin varoluşunu tümüyle yadsıyacak kadar ileri gider; yani sadece genelin gerçeklikte var oluşunu değil, aynı zamanda tekil şeylerin nitelikleri, özellikleri biçiminde var olmasını da yadsır. Bu filozofa göre, cinsler ve türler (yani cins ve tür kavramları) gerçekten var olmamakla kalmaz; bunun yanı sıra bu kavramlar özel şeylere, yani büsbütün tekil olan ve geneli olmayan şeylere insanların verdiği adlardır sadece.

Genel kategoriler ve kavramlar üstüne gerçekçi ve adcı anlayışları bağdaştırma denemesine ilk kez Thomas Aquinas girişmiştir. Aristoteles gibi o da tekil şeylerin, özlerini oluşturan madde ve biçimin birleşmesi sonucunda ortaya çıktıklarını ileri sürer. Çünkü gerçeklikte bir ve aynı maddeyi ve bir ve aynı biçimi taşıyan birçok şey olduğuna göre, Thomas Aquinas'a göre öz, tekil şeylerde genel olarak görünür. Bilgilenme sürecinde insan, genel olanı ayırt edebilir ve onu olduğu gibi düşünebilir. Bunun sonucu olarak genel, akılda saf biçimde, tekilin yanında var olarak kendini gösterir. Ama bu filozofa göre Tanrısal ve insani olmak üzere iki akıl bulunduğundan, genelin düşünsel varoluşu çifttir. Genel bir yandan tekil şeylerin modeli biçiminde Tanrısal akılda bulunurken, öte yandan da tekil şeylerin genelden ayırt edilmesi sonucu ortaya çıkan kavramlar biçiminde insani akılda bulunur. Tanrısal akılda bulunan ve düşünsel olan genel özler, Thomas Aquinas'a göre tekil ile her türlü bağlantı dışında, kendilerini saf durumda gösterirler; tekil şeyleri meydana getirir ve belirlerler. İnsanların bilincinde kavramlar, kategoriler biçiminde bulunan aynı düşünsel özler ise; ne özerktirler ne de her türlü tekil şeyden bağımsızdırlar; tek tek şeylerin bilgisinin edinilmesinin sonucudurlar. Herhangi tekil bir şeyin özü Tanrısal akılda bulunan düşünsel öz tarafından belirlenmiş

olduğundan, insanların yaratmış olduğu kategoriler ve kavramlar işte bu özün, yani şeylerin gerçek özelliklerinin değil, özerk bir tarzda var olan genelin yansıması olmalıdırlar.

Böylece Thomas Aquinas'ın genel kavramların ve kategorilerin doğasına ilişkin adçı ve gerçekçi çözümleri uzlaştırma denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu deneme gerçekçilik konumları çerçevesinde kaldı, yani tekil maddesel şeylerde, kavramların ve kategorilerin içeriğini oluşturan düşünsel özlerden bağımsız, özerk varlığın tanınması çerçevesinde.

Yeni zamanların maddecileri (Francis Bacon, Thomas Hobbes, John Locke vb.) düşünsel özlerin (genel kavramların ve kategorilerin) doğasına ilişkin gerçekçi anlayışı reddetmişler ve düşünsel özlerin, genelin (tekil şeylerin niteliklerinin, genel özelliklerin, genel doğanın) gerçeklikteki yansıma biçimleri sayıldığı Aristotelesçi görüşü geliştirmeye girişmişlerdir.

Söz gelimi Hobbes'un düşüncesine göre, gerçeklikte sadece belli özellikler ya da ilineklere sahip tekil şeyleri vardır. Bu özelliklerden bazıları tüm nesnelere aittir, bazıları ise sadece kimi nesnelere. İnsan, bilgilenme sürecinde şeylerin özelliklerini yansıtarak, birbirine karşılık olan (*correspondants*) kavramları yaratır. Nesnelere, evrensel özellikler taşıdıklarından, bu özellikleri yansıtan kavramlar, şeylerin hepsine uygulanabilirler. Bunlar evrensel, genel-geçer adlardır.²

Böylece Hobbes'a göre kategoriler, tekil şeylerin doğasını belirleyen, genel, özerk, düşünsel özleri temsil etmezler; tersine genel şeylerin, şeylere özgü ilineklerin yansımasıdır. Locke, bu görüşü daha tutarlı bir tarzda geliştirdi.³

George Berkeley genel kavramların ve kategorilerin doğasına dair bu anlayışa karşı çıktı. Nesnel gerçeklikte genelin ancak te-

2 T. Hobbes, *Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civil*, Londra, 1928, s. 19-20.

3 J. Locke, *Essai philosophique concernant l'entendement humain*, Paris, 1795, c. 1, s. 290-298; c. 2, s. 257-261; c. 3, s. 58-71, s. 176-180.

kil şeylerde bulunduğu gerçeğinden yola çıkarak, genel kavramların ve kategorilerin varoluşunun olanaksızlığını tanıtlamaya çalıştı. Berkeley'e göre kavramların tümü tekildir, bu kavramlar algılanmış olan tekil şeyleri gösterirler. Berkeley şimdiye kadar kimsenin genel düşünceleri görmediğini ileri sürer.

Genel kavramların ve kategorilerin doğasına ilişkin düşüncelerin daha sonraki felsefi gelişimi, Berkeley'in köktenci bir biçimde adcı olan görüşünü aşar, Locke'un görüşünün yeniden bir değerlendirilmesinden geçer. Özellikle 18. yüzyıl Fransız maddecilerinin (Denis Diderot, Paul-Henri Holbach, Claude-Adrien Helvétius, vb) tuttuğu yol bu olmuştur.

Immanuel Kant, kategorilerin doğasına ilişkin başka bir görüş açıklamıştır: Ona göre kategoriler, nesnel gerçekliğin bağlantıları ya da görünüşleri değildir; tersine, doğanın bilince verdiği düşünce etkinliğinin biçimlerini temsil ederler. İçerikleri bilinç tarafından belirlenmiştir, bilincin karakteristiklerinden birini ya da ötekisini gösterirler ve görüngüler (*phénomènes*) dünyasına da özne tarafından devam eden bilgilenme süreci sırasında alınırlar; çünkü özne, bilgilenme sürecinde kendisine karşılık olan kategorilerle, *a priori* olarak donanmıştır.

Kant'ın akıl yürütmelerinde bilgilenmenin öznesi, tek başına bir birey olarak ele alınacak olursa, büyük oranda rasyonedir. Her bireye göre kategoriler, herhangi bir bilgilenme deneyiminden ve her türlü *a priori* bilgilenme (*cognitive*) eyleminden önce, toplumsal bilince özgü düşünce etkinliğinin biçimleridir. Bir birey, ancak onları özümseyerek yaşadığı dönemle uyumlu olarak düşünebilir ve böylece kendisini kuşatan gerçekliği bilebilir. Ne var ki bilgilenmenin gerçek öznesi birey değil, toplumdur. Toplum açısından bakıldığında, kategoriler kesinlikle bilgilenmeden önce gelen bir şey değildir; *a priori* olarak düşünceye özgü olan etkinlik biçimleri de değildirler. Bu açıdan bakıldığında kategoriler, gerçekliğin pratik etkinlik ve ondan

yola çıkararak gelişen bilgilenme süreci sırasında oluşmuş yansıma biçimleridir. İçerikleri bilinç tarafından değil; tersine nesnel etkinlik tarafından belirlenmiştir ve varlığın evrensel biçimlerinin karakteristiklerinin yansımaları olarak kendini gösterir. Öznel değildir; görüngüler dünyasına özne tarafından alınmamıştır; tersine özne, onu nesnel gerçeklikten çeker çıkarır ve düşünsel bir biçimde dile getirir.

Kategorilerin doğasına ilişkin Kant'ın görüşünün öznelciliğini ve kategorilerin içeriklerinin evrensel karakterinin insanların bilinciyle koşullandığını öngören savını, Hegel eleştirmiştir: “Duyulur madde, eleştirel felsefeye göre, köklü bir biçimde bireyseldir... ve yalnız onu inceleyen bilme yetisi, ona bir birlik kazandırır ve soyutlama aracılığıyla evrensel biçimde onu kurabilir.”⁴ Sonra da şunu ekler: “Kant'ın kesinlemesi şundan ibarettir: Düşüncenin belirlenimleri ‘Ben’den kaynaklanırlar ve öyleyse, evrenseli ve zorunluyu belirleyen ‘Ben’dir. Böylece ‘Ben’, bir çeşit pota olur ve potanın içindeki ateş, kayıtsız duran kalabalığı (*multiplicité*) utar ve onu birliğe getirir.”⁵

Kategoriler anlayışındaki öznelciliğinden dolayı Kant'ı eleştiren Hegel, maddeci görüşü de benimsemiyordu. İdealizmin den ötürü değil, evrenseli, zorunluluğu, bilincin yasalarını düşünceden çıkarsadığı için de değil; tersine bu bakış açısını mantıksal olarak sürdürmediği için, yolun yarısında durup kaldığı ve düşünce ve bilinç yasalarını ancak görüngülere kadar genişlettiği ve tüm dünyaya, yani “kendinde şey”e kadar genişletemediği için eleştiriyordu. Kant'ı eleştiriyordu, çünkü Kant yalnızca zorunluluğu, evrenseli ve yasaları bilinçten çıkarsıyordu; var olan her şeyi değil, aynı şekilde tekil şeyleri de değil. Onu eleştiriyordu, çünkü o zorunluyu ve evrenseli, kendiliklerindeki düşünceden ve bilinçten değil, insan bilincinden ve düşünceden çıkarsıyordu; eleştiriyordu, çünkü o öznel ve nesnel arasında,

4 G. W. F. Hegel, *Werke, Vollständige Ausgabe, Berlin*, 1843, c. 6, s. 85-91.

5 *Age*, s. 91.

kavram ve şey arasında, düşün ve gerçeklik arasında aşılmaz bir duvar yükseltiyordu ve onları bir bütünde kaynaştırmıyordu, gerçeklikten bir idea, bir kavram uğrağı yapmıyordu.

Hegel, kategorilerin doğasını nesnel idealizm düzleminde yorumluyordu. Ona göre bu kategoriler, insanların bilincinde gerçekliğin yansıması sürecinde değil de; duyulur şeylerin, maddi dünyanın varlığından önce ve onlardan bağımsız olarak ideanın gelişimi sonucunda kendilerini gösteriyorlardı.

Mutlak idea kendi içeriğini, ardışık olarak ortaya çıkan kategorilerden geçerek geliştirir ve doğaya, maddi dünyaya dönüşür; maddesel oluşumlarla, şeylerle somutluk kazanır. Burada, kendinin bilincine ermeksizin belli bir gelişme gösterir. Daha sonra, kendi için yabancı olan fiziksel varlık biçiminden sıyrıldıktan sonra, mutlak idea yeniden kendine tam uygun tinsel ögesine döner; sonra bilgilenmenin gelişim süreci sırasında, geçilmiş olan yolun bilinciyle, bundan böyle mutlak idea biçiminde ebediyen varlığını sürdürmek üzere kendine kesin dönüş yapar.

İşte bu yüzden Hegel'e göre kategoriler, mutlak ideanın kendisine karşılık olan uğraklarının yanı sıra, diyalektik gelişimin basamaklarını gösterir. Kategoriler, düşüncenin yaratıcı etkinliğinin biçimleri olduklarından, maddesel şeylerin özünü; onlarda kendini dışa vuran ve bilgilenme sonucunda salt hale gelen özünü belirler.

Kategorilerin öz-gelişimlerinin (*auto-developpement*) diyalektiğini evrensel bir biçimde ortaya koyduktan, bilgilenmenin ve nesnel gerçekliğin genel yasalarının çokluğunu sezdikten sonra, Hegel, kategorilerin diyalektiğini, şeylerin diyalektiğini kendisine tabi kılan ve onu mantığın özel bir alanı haline getiren belirleyici bir diyalektiğe dönüştürdü.

Diyalektiğin oluşturulmasında Hegel'in büyük katkısını bilen Marx ve Engels, onun kategorilerin doğasına ilişkin idealist görüşünü şiddetli bir şekilde eleştirdiler. Hegel'de nesnel olarak

var olan şeyler, yalnızca etmenlerdir (*motifs*), mantıksal kategoriler de onların kanaviçesidir. Özelin ve tekilin soyutlanmasıyla şeylerden çıkarılmış olan kategoriler, Hegel'e göre, şeylerden bağımsız ve onlardan önce var olan, şeylerin tözü rolünü yerine getiren, özerk özlerdir. "Elmalar, armutlar, bademler gibi gerçeklikler üzerinde işlem yaparak genel bir 'meyve' ideasını kendimde oluşturduğumda; daha ileri giderek, gerçek meyvelerden çıkarsanmış 'meyve' soyut ideasını, benim dışımda var olan bir varlık ve dahası, armudun, elmanın vb. *hakiki* özünü kuran bir varlığı *düşündüğümde* (*s'imaginer*) –*kurgusal* bir dille– 'meyve'nin armudun, elmanın, bademin vb. *tözü* (*substance*) olduğunu ilan etmiş olurum."⁶

"Şimdi, gerçek meyvelerden yola çıkarak soyut 'meyve' tasarımını meydana getirmek ne denli kolay ise, soyut 'meyve' idealarından yola çıkarak gerçek meyveleri meydana getirmek o denli güçtür"⁷ diye yazarlar daha sonra Marx ve Engels.

Kurgulayıcı akıl, bu sıkıntıdan kurtulmak için genel kavramı, ayrımlardan yoksun ölü bir özden hareketle değil; tersine kendi içinde somut şeylerin ayırında olan ve kendi gelişimi sırasında onları doğurtan canlı bir özle açıklar. Buradan, gerçek meyvelerin, meyvenin kendisinin, yani düşünsel bir özün değişik dışı vurumları olarak buldukları sonucuna varılır.

Marx ve Engels sözü şöyle bağlarlar: "Bakınız, Hristiyan dini, gerçek meyvelerden yola çıkarak, ete kemiğe bürünen sadece *bir* Tanrı tanınmasına rağmen, kurgusal felsefede var olan şey (sayısı) kadar ete kemiğe bürünme olayı (*incarnations*) var; böylece her meyvede, mutlak meyvenin tözünün bir ete kemiğe bürünmesi, cisimleşmesi (*incarnation*) söz konusudur."⁸

6 K. Marx, F. Engels, *La Sainté famille [Kutsal Aile]*, Editions Sociales, Paris, 1969, s. 73-74.

7 Age, s. 74.

8 Age, s. 75.

Çağdaş burjuva felsefesinde, kategorilerin evrensel nitelikte özel düşünsel özler olarak özerk varoluşunu varsayan gerçekçi görüş, İngiliz filozofu G. E. Moore tarafından geliştirilmiştir. Ona göre dünya üç türlü şeyden oluşmuştur: duyulur şeyler, gerçekler veya olgular ve evrenseller.⁹ Moore özellikle, evrenseller sadece düşüncenin ürünü olarak görülürken, duyulur şeylerin tek tek var olduklarını öngören görüşü eleştirir. Ona göre böyle bir görüş, “idea” (*idée*), “kavram”, “düşünce”, “soyutlama” sözcüklerinin ikili anlamda kullanılmasından doğmuştur. Onun kanısına göre biz, aynı “idea”, “kavram” ve “soyutlama” sözcüklerini düşünce edimine ve nesnelere uygularız. Biliriz ki bütün evrenseller bir anlamda soyutlamadır; doğaları gereği düşünsel şeylerdir. İşte bu yüzden birçok filozof, bir şeyi soyutlama olarak adlandırdığımızda, onun beynin bir ürünü olduğunu aklımızdan geçirdiğimizi düşünür. Ne var ki bu büyük bir yanılgıdır. Elbette, soyutlama adı verilen bir ruhsal süreç vardır; ama evrenseller bu süreç esnasında yaratılmış değildir, sadece bilince çıkarılmışlardır. “Sürecin ürünü tam da evrenseller üzerine edindiğimiz bu bilinçtir, evrensellerin kendisi değil.”¹⁰

İnsan bilinci ve diğer şeylerin dışında, (evrenseller diye adlandırılan) kategorilerin nesnel varoluşunu tasvir ederken Moore şöyle akıl yürütür: “(...) Son defasında, hepsi de bir ve aynı nesneden belirli bir uzaklıkta olan farklı şeyleri örnek olarak aldım.”¹¹

Moore, bir ve aynı şeyden aynı uzaklıkta duran şeyleri B, C ve D harfleriyle ve referans olan şeyi de A harfiyle göstererek, şöyle der: “(...) A’dan belirli bir uzaklıkta bulunma özelliği, üç başka şeyin, B, C, D’nin ortak özelliğidir ve bu özellik A ile yani evrensel olmayan bir şeyle bir bağıntı taşımaktan ibaret olması-na karşın, bir ‘evrensel’, bir ‘genel idea’dır.”¹²

9 G. E. Moore, *Some main problems of philosophy*, Londra-New York, 1953, s. 372.

10 Age, s. 371.

11 Age, s. 371.

12 Age, s. 312.

Moore'un evrensel dediği özelliği araştıralım. O, bir özel uğraktan, birçok özel ilişki içinde bir görünüşten başka bir şey değildir: B/A, C/A, D/A gibi. Bu özellik, verili özel ilişkilerin yanı sıra bir varlığa sahip midir? Hayır. Sadece bu özel ilişkiler içinde bir varlık kazanır. Durum buysa, niçin Moore onu evrensel diye nitelemektedir? Bütün bu şeylere –B, C, D– ait olmasından dolayı mı? Ama bu durum da sadece şunu tanıtlar: Bu özellik söz konusu olan üç şeye aittir. Ama onun şeylerden bağımsız ve onların yanı sıra bir varlık kazandığını tanıtlamaz. Bu nedenle, Moore'un ideaların ve genel-geçer şeylerin bilincin dışında gerçek bir varoluşa sahip olduklarına ilişkin ileri sürdüğü kanıt, eleştiriler karşısında dayanıklı değildir.

Karl Popper'in açıklamış olduğu kategoriler görüşü, Moore'unkine yakındır. Popper'e göre de üç dünya vardır: Fiziki dünya, somut bir insanın tinsel dünyası ve düşünülür özler ya da idealar dünyası. Üçüncü dünya sadece evrensel kavramları değil, aynı zamanda bütün kesinlemeleri ve ideaları kapsar. Kategorilerin –yani evrensel kavramların– özerk varoluşunu temellendirirken, Popper de Moore'un yolundan gider. Ona göre üçüncü dünyaya ait nesnelere –nesnel idealar– öznel idealar olarak ikinci dünyaya ait nesnelere olarak ele alınmıştır, bu tümüyle yanlıştır. Evrensel, düşünsel; özler nesnel, insan zihninden bağımsız ve onun dışında varlık gösterirler ve ayrı bir dünya oluştururlar.

Popper'in bu düşünceleri, kategorilerin doğasına dair Platoncu anlayışının başka bir platforma aktarımıdır. Zaten yazar da kendi anlayışıyla Platon'un ideaları arasındaki bağlantıyı saklamıyor.

Kategorilerin doğasına ilişkin gerçekçi görüş, idealist sonuçlara varma olanağını içinde taşır. Gerçekten de gerçekçilerin söyledikleri gibi, genel, özerk bir biçimde tekilden bağımsız olarak varlık gösteriyorsa, onun varoluşunun tek olası biçimi

düşünseldir; zira maddesel şeyler arasında şimdiye kadar kimse bağımsız olarak genel bir şey görmemiştir; tersine, herkes onu, genel kavramlar ve düşümler biçiminde, düşüncelerin içinde görebilmektedir. Ve eğer genel, gerçekçilerin fikirlerinden çıkarılabileceği gibi, maddesel şeylerden önce geliyorsa ve onları meydana getiriyorsa; düşünsel (*idéal*) olan düşünce birincildir, belirleyicidir; buna karşılık maddesel, duyulur şeyler düşünselden, kavramlardan, idealardan kaynaklanan ikincil ürünlerdir.

Kategorilerin doğasına ilişkin gerçekçi görüşün karşısında, günümüz burjuva felsefesinde, adcı (nominalist) görüş gelişme gösterir. Buna birçok olgucu çalışmada ve özellikle de semantikçilerin çalışmalarında rastlanılır. Kategorilerin doğasına dair *adcı* yorumlamanın uç örnekleri olarak Stuart Chase ve Walpole Hugh'ın düşüncelerinden söz edebiliriz.

Moore ve Popper gibi Chase de bu problemi çözmeye, önce insanın bilincinde görünen ideaların nesnel olarak var olan şeylerle karıştırılmasının nedenlerini ortaya koymakla başlar ve yine onlar gibi, bu nedenleri, genel kavramların ve soyutlamaların aşırı kullanımında bulur. Yalnız Moore ve Popper'den farklı olarak Chase, taban tabana zıt bir sonuca varır. Moore ve Popper insanların beyinlerinin ürünlerini, bilinçlerinde görünen ideal modelleri, bilincin amaçladığı ile karıştırmak alışkanlığını göstermelerinden, insanların evrensellerin nesnel varoluşunu yanlışlıkla yadsıdıkları sonucuna varıyorlardı. Chase de yine aynı sebepten, insanların gerçekte sadece bir simge, bir sözcük olanı, yanlışlıkla nesnel olarak varmış gibi değerlendirdikleri sonucuna varıyordu ve şöyle yazıyordu: “Etiketi sözel olmayan nesnelere karıştırıyoruz ve böylece sözcüğe, sanki canlı bir şeymiş gibi, hatalı bir geçerlilik atfediyoruz.”¹³ Chase'e göre tam da bu anlayış, insanların “özgürlük”, “adalet”, “ebediyet” gibi soyut kavramları gerçekten var olan özler gibi görmelerine

13 S. Chase, *The Tyranny of Words*, New York, 1938, s. 9.

yol açmaktadır; oysaki nesnel gerçeklikte sadece nesnel ve tekil görüngüler vardır, genel özlere benzeyen hiçbir şey yoktur, olamaz da.”¹⁴

Bu yüzden Chase’e göre, nesnel gerçeklikte yalnız tekil şeyler ve özel görüngüler bulunur; buna karşılık genel kavramlar, kategoriler boş sözcüklerden başka bir şey değildir ve hiçbir şey ifade etmezler, nesnel dünyada da onların bağlanabileceği şeyler (referans noktaları) yoktur.

Gerçekten de dünyada, şu ya da bu kategoriyi ya da genel kavramı özerk bir biçimde gösteren şeyler yoktur. Ama bu kesinlikle şu demek değildir: Genel kavramlar bir şey anlatmaz ve bu kavramları somut bir referans noktasına (özel nesnelere) bağlamaksızın, kendinde oldukları gibi düşünmenin olanağı yoktur. Genel kavramlar özel nesnelere kendiliğinden değil, tersine yalnızca şu ya da bu özelliği ve genel görünüşe sahip oldukları ölçüde bağlanırlar. Şu ya da bu kümenin her özel nesnesinde yansıyan bu özellikler ve genel görünüşler, şu ya da bu genel kavramda ya da kategoride yansıyan referans noktalarıdır.

Walpole Hugh, genel kavramların ve kategorilerin doğasına ilişkin benzer bir konumda durur. Chase gibi o da genel kavramların, kategorilerin gerçek bir içeriği olduğunu yadsır, onları hayal ürünü sayar (*fiction*); çünkü belirledikleri şey, nesnel gerçeklikte bulunmaz. “Adalet yoktur’ diyen sokaktaki adam, sandığından daha doğru konuşur. Bu türden bir şey hiçbir zaman var olmamıştır. Adalet bir kurgudur (*fiction*), tıpkı meslektaşları (*consoeurs*) dostluk, disiplin, demokrasi, özgürlük, sosyalizm, ayrımcılık, barışçılık gibi. Bunların referans noktalarını gösteremezsiniz.”¹⁵ Chase gibi Hugh da insanların düşünce, soyutlama etkinliğinin sonucu olarak geneli özelden koparıp ayırdıklarını ve onları genel kavramlara bağladıklarını; bu

14 Age, s. 9.

15 W. Hugh, *Semantics. The nature of Words and their Meaning*, New York, 1941, s. 159.

genel kavramda, kategoride yansımış ve saptanmış bu genelin içeriğini kendilerinin oluşturduğunu; düşüncüyü anlatabilmek için genel kavramlar ya da kategoriler kullanıldıkları zaman, söz konusu edilenin genel olduğunu anlamıyor ya da anlamak istemiyor. Gerçekten genel kavramların tek bir referans noktası yok; ama buna karşılık, şu ya da bu genel kavram tarafından içerilen ne kadar somut nesne varsa o kadar referans noktasına sahiptirler. Bu referans noktaları onların kurgu olduklarının değil, gerçekliklerinin tanığıdır.

Kategorilerin doğasına ilişkin adcı görüş, bir dizi bilimsel olmayan sonucu beraberinde getiriyor. Eğer adcıların ileri sürdükleri gibi, genel, gerçekten yoksa; bir çağırma, boş bir sözcük ise ve gerçeklikte sadece duyulur ve tekil şeyler varsa; madde yoktur, hiç kimse asla böyle bir şey algılamamıştır, asla görmemiştir, anlamı olmayan bir sözcükten başka bir şey değildir, o “hiçlik” terimiyle eş değerlidir. Ama durum böyle ise, maddecilik de yanlıştır; zira o gerçekten var olan bir şey olarak madde anlayışından yola çıkar. İşte Berkeley’in kesin olarak seçmiş olduğu da maddeciliğin bu biçimde çürütülmesidir. Ardından, genel kavramlar hiçbir anlam taşımıyorsa ve gerçeklikte karşılık olabilecekleri hiçbir şey yoksa, kullanımları da insanlara etkinlikleri içinde, pratik sorunların çözümlerinde kendilerini doğru olarak yönlendirme olanağını vermeyecektir ve dahası, bu genel kavramlar, insanları yanılgıya düşürecek, olası ve akla gelebilir her türlü yanılsamaya neden olacaklardır.

Bu yüzden, felsefi düşüncenin gelişim tarihinde kategoriler anlayışında (Marksist eğilim dışında kalan) dört eğilim ortaya çıkmaktadır: Kimi filozofların görüşüne göre kategoriler, insan bilincinin dışında ve ondan bağımsız olarak düşünsel özel özlere biçiminde bulunurlar (gerçekçi eğilim); ikinci eğilime göre bunlar birer kurgudur, hiçbir şeyi anlatmayan ve göstermeyen boş sözcüklerdirler (adçı eğilim); üçüncü eğilimdekiler kate-

gorileri düşüncenin etkinlik biçimleri, insanın bilincine özgü *a priori*'ler gibi görürler ve kategorilerin karakteristiklerinin, içkin özelliklerinin kurucusu olduklarını düşünürler (Kantçı eğilim); dördüncü gruptakiler ise, kategorileri, nesnel gerçeklik hakkında bilgilenmenin gelişimi sırasında oluşan ve maddesel şeylere karşılık olan bağlantıları ve görünüşleri yansıtan düşünsel imgeler sayarlar (Aristoteles, Locke, 18. yüzyıl Fransız maddecileri).

Kategoriler üzerine diyalektik maddeci kuram, felsefe tarihinde, genel olarak, maddeciliğin temsilcileri tarafından hazırlanıp kotarılmış olan dördüncü görüşün gelişimini temsil eder.

Marksizm öncesi maddeciler gibi diyalektik maddeciliğin kurucuları da, kategorilerin, maddesel şeylerin karşılığı olan bağlantıları ve görünüşleri yansıtan düşünsel imgeleri gösterdiklerini düşünürler. Ne var ki, bu imgelerin içeriğinin şeylerin bağlantılarıyla ve özellikleriyle doğrudan doğruya örtüşüklerini ileri süren Marksizm öncesi maddecilerden farklı olarak Marksizm, bu imgelerin öznenin yaratıcı etkinliğinin sonucu olduğunu ve bu etkinlik sırasında öznenin, geneli tekilden ayırt ettiğini düşünür. Genel, zorunlu içsel özellikleri ve karşılıklı bağlantıları ifade eder. Bunun için, şu ya da bu kategorinin içeriğini temsil eden düşünsel imge, öznel ve nesnelin birliği olduğu için görüngülerle, şeylerin yüzeyinde bulunanlarla doğrudan doğruya örtüşmez. Tersine görüngüden hissedilir ölçüde ayrıldığını belli eder ve onun özüyle örtüşmediği için onunla ters düşünceye dek ilerler. Kategorilerin içeriği görüngü ile değil; tersine kendi özüyle, görünüşlerinin biri ya da ötekisiyle örtüşmek zorundadır ve belli bir noktaya kadar örtüşür de.

DİYALEKTİK KATEGORİLERİN BAĞLILAŞIKLIK PROBLEMİ

Dünyadaki maddi oluşumlar sadece var olmakla kalmazlar, kendi aralarında sürekli karşılıklı bir etkileşim içindedirler de. Bu etkileşim süreci içinde özellikler gösterirler: Bu özellikler kimi koşullarda birbirine geçen, yalıtık, belirli cisimler, görüngüler olarak onları belirginleştirir. Bundan şu sonuç doğar: gerçeklikteki bütün görüngüler, evrensel bir bağlılaşıklık (*corrélation*) ve karşılıklı etkileşim durumunda bulunurlar. Ama bu durumda, insanın çevresindeki gerçekliği bilincine yansıtmasının aracı olan kavramlar da birbiriyle karşılıklı olarak bağımlı, birbirine bağlı, devingen olmak ve kimi koşullar altında da karşıtlarına dönüşmek durumundadırlar; zira yalnızca bu yolla şeylerin gerçek durumunu yansıtabilirler. Lenin şöyle yazıyordu: “İnsana özgü kavramlar devinimsiz değildir, tersine sürekli bir biçimde devinir durumdadırlar; birbirlerine geçerler, birbirleri içinde seyrederek, bu olmaksızın canlı yaşamı yansıtamazlar.”¹ İşte bunun için kavramların incelenmesi, bağlılaşıklıklarının ve karşılıklı olarak birbirine geçişlerinin ortaya konmasını ve bunun yanı sıra, incelenen nesnenin farklı yönlerindeki zorunlu ilişkileri yeniden üreten bir sistemin oluşturulmasını gerektirir.

1 V. Lenin, *Œuvres* [Yapıtlar], c. 38, s. 238.